

dopolnjen tekst*

UDK 728.8(497.12 Snežnik)
prejeto: 14. 3. 2000

Ivan Stopar

dr., hab. izr. univ. prof. v pokoju, konservatorski svetnik
SI-3000 Celje, Bezenškova 59

Snežnik Skica stavbnega razvoja

IZVLEČEK

Današnji dvorec je renesančnega izvora, saj se srednjeveške omembe Snežnika, vezane z oznako "vest", očitno nanašajo na izginuli grad na neki drugi, boljše zavarovani lokaciji. Jedro dvorca predstavlja nekdanji dvonadstropni, na pravokotni talni ploskvi pozidani stanovanjski stolp v zahodnem delu zasnove. Tega so z leti izžidali do današnje podobe. Zadnje pomembne prezidave je dvorec doživel po letu 1707, ko je prišel v posest rodovine Lichtenberg, in po letu 1853, ko ga je kupil na dražbi knez Schönburg Waldenburg.

SUMMARY

SNEŽNIK - A BRIEF ACCOUNT OF BUILDING DEVELOPMENT

The present manor is of renaissance origin. Mentionings of the medieval Snežnik, linked with the description "vest", obviously refer to another disappeared castle on some other, better protected location. A former two-floor, on a rectangular ground surface built residential tower in the west part of the castle presents its core. They have built it to the present image thorough many years. After 1707, when the manor became the property of the Lichtenberg family, and after 1853, when count Schönburg-Waldenburg bought the castle at an auction, it experienced its last significant rebuildings.

Ključne besede: dvorec, srednjeveški Snežnik, novoveški dvorec

Med redkimi grajskimi stavbami, ki so hkrati z vso svojo razkošno notranjo opremo neokrnjene preživele vihro druge svetovne vojne ter povojna pustošenja in praznjenja, je globoko v osrčju Notranjske, na robu prostranih gozdov ob izviru Obrha gradič - dvorec Snežnik. O njegovem srednjeveškem izviru več ali manj le ugibamo, razločneje pa se vsaj v obrisih izrisujeta njegova vloga in pomen v novejših zgodovinskih obdobjih. Tu se spet ne moremo izogniti najstarejšemu znanemu opisu Snežnika izpod peresa Janeza Vajkarda Valvasorja v njegovi Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689, ki ga v prevodu povzemam:

Snežnik leži na precej visoki skalni kopi, ki jo je že sama narava obdala z globokim jarkom. Prek jarka nas dolg lesen most pripelje v medzidje, od tam pa spet drug most više gor v dvorec. Naj tu pripomnim, da je vhod vanj precej visoko dvignjen in narejen po kranjski šegi - tako naj bi zanesljiveje zadržal sovražnika.

* Ivan Stopar: Stavbni razvoj, v: Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 200, Grad Snežnik. Ljubljana 2000, str. 20-24.

J. V. Valvasor, Snežnik. Bakrorez iz Topografije vojvodine Kranjske, 1679.

Blizu dvorca priteče iz skale potoček, ki kdaj pa kdaj prinaša s seboj tudi žive raze. Sicer pa se tik Snežnika razprostira velika in širna divjina, ki sega daleč v Turčijo. Trgovci ali drugi popotniki, ki se skozi ta gozd odpravljajo dalje proti Kotarju (?) in Reki, se zato pri dvorcu naznanijo, tu pa jim potlej dodelijo konvoj ali spremstvo dveh, treh ali več dobro oboroženih in srčnih mož, pravijo jim straže, ki dobivajo svojo letno mezdo. Ti morajo potelj popotnike zastopati skozi gozd, kjer nahajamo vso mogoče zlo žloto roparjev in banditov in tu pa tam Turkov. Kakor hitro pa se sliši glas, da so malopridni ptiči tu, že jih nadvse skrbno zasledujejo, tako da so jih iz divjine že kolikor mogoče pregnali.

Okrog zidovja starega snežniškega dvorca so se kajpak že zgodaj pričele spletati tudi nenavadne zgodbe, kakršnih Valvasor v svojih pripovedih nikoli ni pozabil omeniti. Prisluhimo mu še enkrat:

Pred tridesetimi in več leti je pri Snežniku prišel iz gozda povsem osivel možak, oborožen s helebardo v roki. Prestrašeni ljudje so videli v njem nič manj kot prikazen. Imel je hudo dolge lase in grozno brado, vse zmršeno med seboj, namesto oblačila pa je imel krog života ovit koc ali odejo. Naposled so izvlekli iz njega, da je bil v turškem suženjstvu, da se ga je naposled otrešal in dolgo blodil po lesovju, dokler mu sreča pri Snežniku ni pokazala izhoda.

Če že Valvasorjeva zgodba ni kar iz trte izvita, pa toliko bolj preseneča, da so se krog Snežnika še v novjšem času širile marnje o čudnih prikaznih,

kakršnih bi se vsaj v prosvetljenem 19. stoletju več ne nadejali. Tako je nekdanji grajski višji gozdar in potlej upravnik posestva Henrik Schollmayer v drugem delu svoje rokopisne zgodovine gospostva Snežnik na Kranjskem iz leta 1923, ki jo hrani Arhiv Slovenije, zabeležil zanimivo zgodbo o Jakobu, graščinskem poslu. Fant je bil sveto prepričan, da je ponoči videl nekdanjega grajskega kaplana, ki da je, zaradi nekega nekoč povzročene hudodelstva, stražil v gradiču in varoval njegov zaklad, njegovemu praznoverju pa je pritegnil celo loški notar Albert Höfern, vnet spiritist in prepričan zaklinjalec duhov. V svojem pismu, naslovljenem na okrožnega sodnika v Ložu Josipa pl. Werdowatza, je potlej natanko poročal o svojih ugotovitvah v zvezi z zakladom: znašal naj bi 10.000 goldinarjev, spravljen pa tri čevlje globoko v pet stotov težki skrinji ... Kako se je srhljiva zgodba končala, vir ne poroča.

Bolj kot večidel že pozabljene legende so za nas zanimivi podatki o Snežniku, ki jih izluščimo iz starih listin. Njihove prepise, ki jih hrani Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, nam je ljubeznivo odstopil prof. dr. Božo Otorepec, tudi sam dober poznavalec snežniške zgodovine. Te listine o prvotnem gradu oziroma njegovi lokaciji kajpak ne govore neposredno, najdemo pa v njih namige, ki so nam pri razmišljanju v veliko pomoč. Toda naj kar precej poudarim, da so vse, kar lahko o Snežniku pred obobjem renesanse rečemo, več ali manj utemeljena ugibanja. Potrdile ali ovrgle jih bodo lahko le sistematične arheološke raziskave.

Območje Snežnika v mapi franciscejskega katastra. Arhiv Slovenije (foto Adriana Vlačič).

Ugibanja o srednjeveškem Snežniku

Najstarejša zgodovina prvotnega, že pred stoletji izginulega oglejskega gradu Snežnik, je zavita v temo. Šele leta 1269 nastopi prvi, po njem imenovani ministerial, vitez Majnard Snežniški, medtem ko se utrjena postojanka, *vest dacz dem Sneberg*, omenja šele slabih sto let pozneje, leta 1361. Takrat sta gradnik Erhart von Aych in njegova soproga Zofija prodala polovico svojega četrtinskega deleža utrdbe Zofijini sestri, soprogi pokojnega Ota z Gorij, za 46 mark šilingov.

S kastelološkega vidika je posebej zanimiva listina iz leta 1367, s katero je solastnik Snežnika, Pavel Snežniški, odprodal poleg nekaterih drugih, posebej navedenih posesti, tudi svoj delež *an der vest ze Snerberch mit sampt den tor das besunder darczu gehört vnd mit dem tor vnd hoff da wir mit einander gemain an gehabt haben*, torej svoj dežel utrdbe skupaj z vrati in dvoriščem, ki ga je posedoval skupaj z drugimi. Listina, kolikor beseda *hoff* ne označuje bližnjega dvora, poudarja členjen, očitno ganerbeni značaj gradu z nekaterimi skupnimi stavbnimi prvini, predvsem posebej utrjenimi vhodnimi vrati.

Tako kot ta tudi naslednje ohranjene listine govore o postopni razprodaji gradu in gosposčine, zdi pa se, da je lastniška "španovija" pripomogla k temu, da je v letih 1402 oziroma 1403 kot *fest cze Sneperg* poslednjič omenjeni grad zlagoma opustel, vlogo središč razdeljene posesti pa so prevzeli dolinski dvori.

O lokaciji prvotnega snežniškega gradu ne vemo ničesar zanesljivega, le na temelju listine iz leta 1403, ki omenja *ein viertel ze Sneperg an der veste vnd einen hoff darunder gelegen*, torej četrtino gradu in dvor, ki leži pod njim, lahko ugibamo, da je utrdba stala nekje v pobočju istoimenskega hriba, morda v bližini pozneje porušene podružnice sv. Katarine, in da je današnji dvorec samo njen pravi

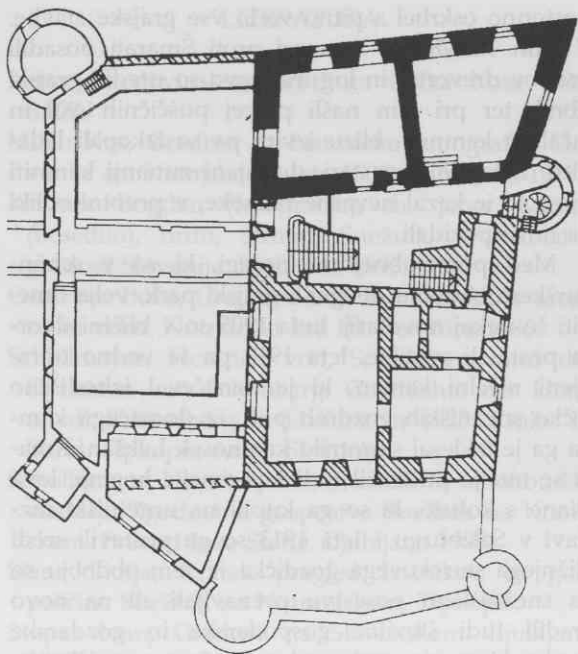
naslednik, pozidan na povsem drugi lokaciji. Sicer pa se dvor, morebitni prednik današnjega dvorca, prvič omenja že v listini iz leta 1399 kot *hoff bey Sneperg*, kar pomeni, da so ga po vsej priliki pozidali že v 14. stoletju, v bližini stare utrdbe.

V navideznem nasprotju z oceno, da je prvotni grad stal na drugem mestu kot današnji v jedru renesančni dvorec, je okoliščina, da so v letih 1885/86 ob prenavljanju obzidja tega dvorca našli v pesku, v bližini njegovih temeljev, medeninasti pečatnik Volkerja Snežniškega iz leta 1346, vendar lahko to razumemo tudi kot potrditev ocene, da se v njegovem jedru skriva prvotni snežniški dvor. Seveda pa velja tudi pri takšni interpretaciji virov ostati previden vse dotelj, dokler ne bodo natanko preiskane obodne stene današnje grajske stavbe in opredeljena njihova sovisnost, saj ni mogoče povsem izključiti možnosti, da se je renesančni dvorec razvil iz kastelno zasnovane srednjeveške utrdbe.

Novoveški dvorec

O današnjem dvorcu je zaenkrat mogoče reči samo to, da se kot najstarejši del zasnove kaže njegov zahodni del, na romboidni talni ploskvi pozidani stanovanjski trakt, ki je od kraja meril le dve nadstropji v višino. Najbrž šele v 16. stoletju so prvotno skromno zasnovo razširili, tako da so vzhodno od tega trakta izoblikovali notranje dvorišče, nato pa na nasprotni strani skalne kope pozidali tudi nov, tokrat podkleten stanovanjski trakt. Oba trakta sta pač povezovala s hurdo utrjena zidova, ki sta oklenila notranje dvorišče, v prednjem obrambnem zidu pa je bil urejen tudi grajski vhod s kovanimi železnimi vratnicami. Tudi že v 16. stoletju so v dvorec izzidani dvor zavarovali s poglobljenim, pravokotno zasnovanim zunanjim dvoriščem, prek katerega je držal zastrešen lesen mostovž. Od zunanjega, z vodo iz bližnjega stranskega izvira Malega Obrha napolnjenega jarka, prek katerega je bil spet razpet tokrat na zidani notranji opornik oprt lesen, zastrešen most, ga je ločilo z dvema bočnima stolpičema in zastrešenimi lesenimi obrambnimi hodniki okrepljeno obzidje. Kot razberemo iz Valvasorjevega bakroreza iz leta 1679, sta bila tistodobna vogalna stolpiča v svoji vrhnji etaži še lesena, vodni jarek je bil vsaj na svoji zahodni strani zavarovan z nizkim, z zidno krono opremljenim zapornim zidom, na vzhodni, v 19. stoletju izzidani strani zasnove, se je h grajskemu jedru prislanjal z lesenim plotom ograjen vrt. V tej renesančni podobi se je Snežnik več ali manj nespremenjen znašel na pragu baroka na začetku 18. stoletja.

Natančnejša datacija renesančnih gradbenih posegov na Snežniku se nam zaenkrat izmika, saj navsezadnje tudi z letnico 1619, vklesano na

Tloris dvorca z vrisanimi stavbnimi fazami.

sekundarno v grajski hlev vzdani in ob obnovi te stavbe leta 1923 odkriti arhivolti ne vemo kaj prida početi. Vendar se zdi, da smo vsaj od 18. stoletja dalje tudi po tej plati na trdnejših tleh. Leta 1707 je namreč dvorec prešel v posest rodovine Jurija Gotfrida grofa Lichtenberga, ki ga je nato posedovala vse do leta 1847. Očitno so se prav Lichtenbergi spoprijeli z modernizacijo Snežnika, ki je bil dvorec spriču poprejšnje pogoste menjave lastništva zatrdno hudo potreben. Njegovi novi lastniki so izzidali oziroma za nadstropje povišali vezni trakt med obema stanovanjskima stolpoma - traktoma in ga z njima višinsko izenačili, tako da je stavba dobila skupno s škodlami krito šotorasto streho in poenoten videz. Obenem so izzidali poprej leseno gornje nadstropje obeh vogalnih obrambnih stolpičev ob notranjem obzidju ter zamenjali lesena mostovža z zidanimi. Očitno so šele Lichtenbergi na ravnici pred vrcem pozidali tudi kapelo, ki je na Valvasorjevem barorezu še ni videti in o kateri praktično ničesar ne vemo. V letih 1860-1864 jo je princ Jurij Schönburg Waldenburg porušil, o nje pa vsaj doslej nismo našli nobene dokumentacije. Poznamo jo le po upodobitvi na loterijski srečki iz leta 1832-33, ko so tedanji lastniki gosposčine, še zavezani skrbništvu, s pomočjo igre na srečo skušali iztržiti kolikor bi bilo pač mogoče, da bi zadolžena posest ne prišla na boben. S te srečke, kjer je Snežnik upodobljen v ovalnem okviru in z nekakšno polkrožno šalo, ki je v grajskem tlorisu lepo vidna. Teraso so opremili z zidano ograjo, poudarjeno z lažnimi cinami,

Dvorec Snežnik na loterijski srečki iz let 1832/33.

Schönburgi, ki so leta 1853 prišli v posest Snežnika, so dvorec vtisnili današnji pečat. O njihovih prizadevanjih, da bi ob vsem spoštovanju do dane historične substance poskrbeli za njegovo modernizacijo, večjo udobnost in reprezentančnost, nas nekdanji oskrbnik posestva Henrik pl. Schollmayer v svoji že citirani, delno leta 1998 v prevodu objavljeni Zgodovini gospostva Snežnik, nadrobno obvešča.

Grad Snežnik (foto Mirko Kambič).

Da bi povečali število bivalnih prostorov, so dvorec med leti 1860-1864 najprej za nadstropje povišali tako, da ima odtlej poleg pritličja še troje stanovanjskih nadstropij. Na začetku so verjetno nadzidali že prej obstoječi okrogli obrambni stolpič (po Schollmayerju so ga povsem na novo pozidali) in ga v notranjosti opremili z železnimi polžastimi stopnicami za služničad, na vzhodni strani pa so k dvorcu prizidali teraso z romantičnim okroglim stolpičem na vogalu in z nekakšno polkrožno šalo, ki je v grajskem tlorisu lepo vidna. Teraso so opremili z zidano ograjo, poudarjeno z lažnimi cinami,

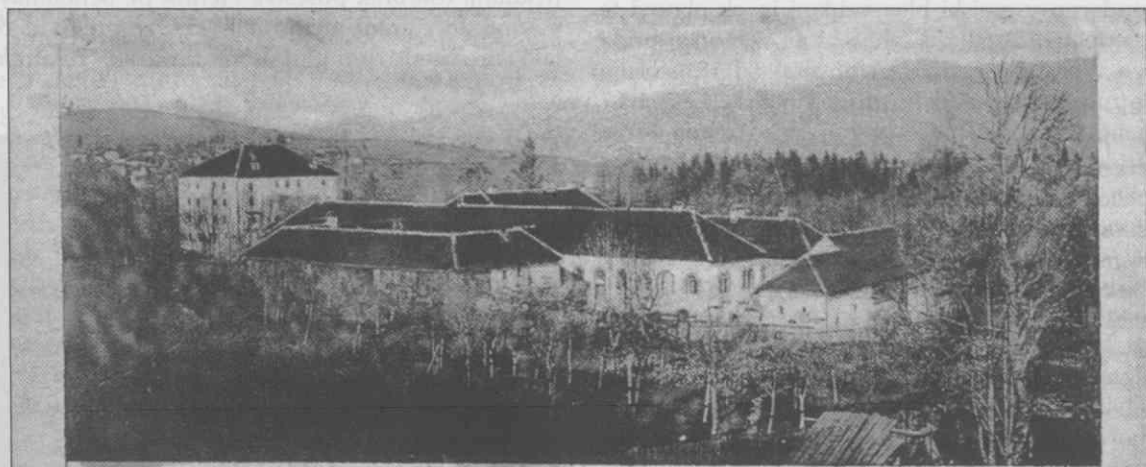
takšno zidno krono pa so namestili tudi na starem obzidju, ki zamejuje notranje dvorišče. Nekdanje škodle na grajski strehi so zamenjali z bobrovcem, na širšem območju dvorca so uredili prostran angleški park.

V naslednjih letih so s prenovo dvorca nadaljevali, temeljitih posegov pa je bila pri tem želna tudi njegova notranjščina. Nekatere prostore so obokali, drugod so obnovili stare, dotlej z malto zakrite lesene stropce. Položili so nove lesene, delno tudi parketne pode, v veliki sobi tretjega nadstropja so uredili gledališče (leta 1906 so v njem odstranili oder), kjer so ob domačih praznikih ali pomembnejših obiskih, kot izvemo iz Schollmayerjevih dnevniških zapisov, uprizarjali razne igre. V veliki avli so pozidali kamin iz nabrežinskega marmora, okrašenega z grbom Schönburških na prekladi.

Posebno temeljiti so bili v času Schönburgov gradbeni posegi na območju razširjenega grajskega parka. Nad izvirom Malega Obrha so že kmalu pozidali nekakšen romantičen gradič, ki je skrival vodno črpalko; polnila je vodni rezervoar, ki je

postopno oskrbel s pitno vodo vse grajske stavbe. V letih 1883/84 so v smeri proti Šmarati posadili hrastov drevored in log, na novo so uredili grajski ribnik ter pri tem našli precej puščičnih osti in lučalnih kamnov, blizu izvira pa so izkopali ledenico. Leta 1905 so stari, dotrajani zunanji kamniti most, ki je kazal nevarne razpoke, v prvotni obliki na novo pozidali.

Med pomembnejšimi posegi, ki so v schönburškem obdobju obogatili grajski park, velja omeniti še nekaj novotarij. Leta 1905 so v bližini dvorca postavili svetilke, leta 1910 pa še vedno ohranjeni ničelni kamen, ki je označeval izhodiščno točko snežniških gozdnih poti; iz domačega kamna ga je izklesal starotrški kamnosek Lekšan. Kmalu se mu je pridružil tudi kip rimske boginje lova Diane s košuto, ki so ga kupili na umetniški razstavi v Salzburgu - leta 1913 so ga postavili sredi bližnjega smrekovega gozdička. V tem obdobju so na snežniškem posestvu prenavljali ali na novo gradili tudi številne gospodarske in gozdarske stavbe, ki pa niso več predmet našega razmišljanja.

Schneeberg b. Rakete 20/5 904 Krage!

Kadar prideš kaj v naš kraj obišči me gotovo, me bo
respect. nas bo veselilo; samo pisi mi en dan prej da bom doma.
Polovico sem si še zbral, imam še z punčko ena 7 let, ena v čelu ena 1 leto
1 fantek mi je umrl, nekaj bo pa še. Kadar gde obiščeš vez ustmeno.
Srčno Te pozdravlja Tvoj Janča

Panoramski pogled na Snežnik. Razglednica iz leta 1904. Iz: J. Šumrada, Kraji v občini Cerknica na starih razglednicah, 1990.

LITERATURA

Arhiv Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU

Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500). Ljubljana 1975.

Kladnik Bogdan (fotografija), dr. Janez Marolt (besedilo), Brdo, Strmol, Snežnik. Protokolarni gradovi Slovenije. Ljubljana 1993.

Otorepec Božo, Grad Snežnik in Snežniški v srednjem veku. Notranjski listi III. Cerknica 1986.

Schollmayer, Heinrich von, Schneeberg und die Dynasten von Schönberg. Geschichte der Herrschaft Schneeberg in Hallerstein 1923. Krain. II. Band. Tipkopi, Arhiv Slovenije.

Schollmayer, Heinrich von, Snežnik in schönburški vladarji. Zgodovina gospostva Snežnik na Kranjskem. Prevod Jože Sterle. Ljubljana 1998.

Slana Lidija, Kratek pregled lastnikov in gosposčine Snežnik na Notranjskem. Tipkopi.

Stopar Ivan, Gradovi na Slovenskem. Ljubljana 1986.

Šumrada Janez, Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice. Notranjski listi I. 1997.

Valvasor, Johann Weichard, Die Ehre des Herzogtums Krain. XI.B. Nürnberg, 1689.

ZUSAMMENFASSUNG

Schloß Schneeberg - Abriß der Bauentwicklung

Das heutige Schloß Schneeberg (Snežnik) geht auf eine Renaissanceanlage zurück. Die mittelalterliche Erwähnung "vest" bezieht sich offensichtlich auf eine untergegangene Burg an einer anderen, besser gesicherten Stelle. Den Baukern des Schlosses stellt der ursprüngliche zweigeschossige auf einem rechteckigen Grundriß ausgebauter Wohnturm im westlichen Teil der Anlage dar. An diesem sind zwar keine Spuren mittelalterlicher Herkunft zu finden, dennoch läßt er sich allem Anschein nach mindestens mit der Urkunde aus dem Jahre 1399 in Verbindung bringen, in der Hoff bey Sneperg erwähnt wird.

Schloß Schneeberg ist zu Beginn des 15. Jahrhunderts verfallen, der alte turmartige Hof wurde jedoch zur Zeit der Renaissance ausgebaut und befestigt. Parallel zum alten Wohnturm wurde noch ein seiner Anlage nach gleicher Turm errichtet, die beiden waren durch eine Mauer verbunden, die ursprünglich nur einen kleineren Innenhof einschloß. Davor wurde ein durch zwei kleine Türme gesicherter Zwinger eingerichtet. Nach 1707, als das Schloß in den Besitz des Grafen Lichtenberg überging, wurde der Raum zwischen den beiden Wohntürmen, wo sich ursprünglich der Innenhof befand, durch einen verbindenden Eingangsteil ausgebaut, die Höhendifferenz zu den beiden Türmen beseitigt und alles einheitlich überdacht. Zugleich wurden auch die oberen, bis dahin hölzernen Geschosse der beiden Ecktürme am Zwinger ausgebaut. Die letzten bedeutenderen Umbauten erlebte Schloß Schneeberg nach 1854, als es in den Besitz der Edlen von Schönburg-Waldenburg gelangte. Diese stockten es um ein Geschloß auf und errichteten an der östlichen Seite eine ausgedehnte Terrasse aus, um anschließend auch das Innere des Schlosses allmählich neu einzurichten und zu modernisieren. Im Areal des ausgedehnten Familienbesitzes restaurierten die Schönburg auch die alten Wirtschaftsgebäude, vor allem aber errichteten sie eine Reihe neuer Jagdhütten.